

Miskolczy Ambrus: A hungarus tudat a 19. század első felében

A hungarus tudat olyan hosszú távú történelmi jelenség, amely a 19. században határhelyzetbe került. Szembe kellett néznie a modernitással: a felvilágosodással és a liberalizmussal, valamint a nacionalizmusokkal. Ebben a határhelyzetben az önartikuláció igénye még erősebben érvényesült, és színre is léptek az ideológusai. Közülük – olyan közletről, amint lehet – a három legjellegzetesebb hungarus ideológus – Berzeviczy Gergely, Csaplovics János és Rummy Károly György – alakját idézem fel, és velük válaszaikat a kor kihívására, majd válaszaik sorsát követem, azt vizsgálva – immár madártávlatból –, hogy mi élt tovább a lassan elhaló, ám mégis továbbélő hungarus tudatból.

Berzeviczy Gergely volt a hungarus tudat legjelentősebb és legharciasabb képviselője, aki szerteágazó közírói munkásságával megpróbálta a hungarus tudatot és a hungarus magatartásformákat dinamizálni, átpolitizálni, valóságos politikai alternatívaként megjeleníteni. Tevékenységének elemzése mindennél jobban érzékelteti ennek a lehetséges politikai alternatívának az esélyeit, társadalmi és politikai támogatottságát. Berzeviczy a művelt és vállalkozó szellemű középbirtokos nemesség kiemelkedő tagja, annak a nemességnek, amely életterülete a megyei hivatalok világa volt, míg az arisztokrácia a főispáni tisztséget és az országos hivatalokat igyekezett kisajátítani. Ennek a középnemességnek az ereje műveltségében és köztes társadalmi helyzetében rejlett. A föld népével való érintkezése nemcsak tapasztalatok, hanem erő forrása is volt, miközben félt a parasztságtól, amely a nemességgel szemben az uralkodó támogatására számíthatott.

1825-től újra megindult az országgyűlési élet és aztán a magyar reformnemesség megkezdte a társadalmi reformot, majd 1848-ban a forradalommal biztosította az alkotmányos és törvényes polgári átalakulás feltételeit. Berzeviczy a radikális társadalmi reform és polgári átalakulás legkövetkezetesebb szorgalmazója, akinek elvhűsége olyan politikai helyezkedéssel és szövetséges kereséssel társult, hogy amikor Marczali Henrik némi bepillantást nyert írásaiba, elborzadt, és arra a következtetésre jutott, hogy „a politika még a tudós, sőt a lelkiismeretes ember ítéletét is megrontja”.¹

A fiatal Berzeviczy védte a nemesi alkotmányt, II. Józsefet bírálta, az 1790-es évek függetlenségi és reformmozgalmának tagjaként angol herceg magyar trónra való meghívásáról értekezett, feltehetően részt vett az úgynevezett jakobinus mozgalomban, de idejében visszahúzódott a kakaslomnici családi birtokra, és onnan fordult a nyilvánossághoz, névtelenül támadva a megtorlást, mint „a tehetségek és a tudományok ellen hirdettek háborút”.² Aztán az osztrák gazdaságpolitika kemény kritikájával, majd a parasztság mostoha sorsáról és helyzetének radikális megváltoztatásáról értekezett. József nádornak fokozatos reformmunkát javasolt, de miután nem került be az 1802-es diétára, és úgy látta, hogy a nemességben nem lehet tábora, posztjosefinista lett, aki csak katonai erővel látta kivihetőnek a változtatást. Károly főhercegnek a nemesi felkelés eltörléséről értekezett. 1809-ben úgy látva, hogy a Monarchia széthull, alkotmánytervet dolgozott ki Napóleon számára, immár a jobbágyfelszabadítás követelményét is jelezve, minden korábbi javaslatnál világosabban és olyan változatot sürgetve, mint amelyet aztán 1848-ban Kossuth és társai kikényszerítettek. Aztán az 1810-es évek posztjosefinista puccstörekvéseinek lett a publicistája, közben pedig arról álmodozott, hogy Magyarország és a Monarchia többi része között megszűnnek a vámhatárok, és hazája bekerül a világkereskedelem sodrába. Tervével a Napóleont legyőző uralkodókhoz fordult, és egységes keresztény világvallásra is javaslatot akart nekik tenni.

Berzeviczy hungarus tudatának alapja az, amit a kortársak egyszerűen kozmopolitizmusnak neveztek. Ez a felvilágosodás kozmopolitizmusa, természetjogi tanítása szerint az emberi eredendő szabadsága kell hogy érvényesüljön a világban, amely nagy Kozmopolisz. Ennek a nyelve Európában a francia volt, olyannyira, hogy Mária Terézia férje,

Lotharingiai Károly és Nagy Frigyes porosz király nem is tudtak jól németül, II. József is jobban írt franciául. Magyarországon viszont a latin volt a különböző nemzetiségű literátorok köznyelve. Jellemző, hogy Berzeviczy a francia forradalomról is latinul értekezett, elsősorban a girondistákkal rokonszenvezve.

A magyarországi nemzeti kérdést a maga reflexív módján sokáig a legrészletesebben a parasztokról szóló 1802 táján készült művében elemezte. Szerinte a latin hivatalos nyelv felel meg az adott helyzetnek. A különböző nyelvet beszélőket „a bizonyos tekintetben senkire sem idegen latin nyelv” egyesítheti a legjobban. „Tanácsosnak tünteti ezt fel a politikai okosság is, mivel a monarchico-arisztokratikus alkotmány, hogy a köznép kizárható legyen a közéletből, nem népies nyelvet tesz szükségessé. Óhajtanám, hogy ez az érv később ne kegyen közkeletű, és mi mindnyájan annyira magyarok legyünk, hogy ugyanazon érzésünk és ugyanazon nyelvünk legyen, de bármennyire is kívánatos, hogy általánosan a magyar nyelvet használjuk, ezt többféle oknál fogva aligha fogjuk valaha keresztülvihetni. Ki fogja Horvátország és Szlavónia lakosait az ő helyhatósági törvényeik ellenére, ki fogja Magyarország lakosainak felét rábírní, hogy magyarul írjanak és beszéljenek? Ki kívánhatja a szlávok és germánok közt lakó és egész éven át magyar szót nem is halló nemesektől, hogy a magyar nyelvet oly könnyűséggel kezeljék, mint amennyire ez a közügyek intézéséhez és megvitatásához szükséges?”³ Miután nem került be a diétára, elfordult a magyar nyelvtől. 1806-ban például éppen Rumynak fejtegette, hogy Lőcsén nem szükséges magyar tanárt alkalmazni, és egyébként „általában nem vagyok oda a magyar nyelv szeretésének divatjáért, ami minket Európától elszigetel, és akadályozza a haladást az igazi európai kultúrában. Ez [mármint a magyar nyelv-kultusza] a nemzeti önzés része, és Magyarországon egyáltalán nem vagyunk nemzet.”⁴ Paradox módon éppen e levél címzettje, Rummy, vette később védelmébe Berzeviczyt, amikor cáfolni akarta, hogy „magyar nemzeti nyelvünket megvetette, és annak nyilvános ellensége lett légyen”, és bizonyítékként közzé tette azt a körlevelet, amelyet régi barát, mint a tiszai evangélikus egyházkerület felügyelője a kerület püspökével adott ki, amelyben egy Gömör megyei magyar nemzeti iskola felállítására szólított fel, jellegzetes nemzeti érveléssel:

„Mivel pedig a nemzetet egyedül a nemzeti nyelv teszi nemzetté, következésképpen a nyelvnek megszűnésével a nemzet is nemzet lenni megszűnik: a nemzeti nyelv feltartását s tökéletesebbítését a nemzet lételének feltartása valóban elkerülhetetlenné teszi. Általlatták ezen nagy igazságot azok az elhunyt buzgó hazafiak, akik a haza-nyelvnek kimiveltetésétől századok előtt is gondoskodtak, általlatták a közelebb tartott országgyűléseire összesereglett ország nagyjai, általlatták a magyar nyelvnek kimiveltetésére összeállott különös társaságok, által látták, látják is a hazának majd minden vármegyei és a magyar nyelvnek előmenetelesítését tárgyazó sok tudós munkák. [...] Nem szólunk itt azokról azokról a hasznokról, amelyek ezen nemzeti magyar oskoláról az egész nemzetre, a hazára az uralkodó felséges Háza háramlandók lesznek, azt is elhallgatjuk, hogy a nemzeti nyelvnek közönségesítése által a magyar nemzet a francia, anglus, német nemzeteknek példájok szerint szinte azzá lehet, amivé lett a legelső, azt se említjük, hogy a hazának szülöttje a haza dicsőítésének eszközlésére köteles, egyedül csak a hasznokat jelentjük, amelyek a mi lételünket illetik: tudniillik: ki-ki látja, hogy a magyar nyelvnek nemtudása a hivataloknak viselésére gátot vetendő léssen. Ezt látván, képzelheti ki-ki egyszersmind a gondolható s káros következtéseket,” és pedig azt, hogy akik nem tudnak magyarul, nem tudnak állást találni.⁵ Ehhez – mármint a magyar tanulásának szorgalmazáshoz – tartotta magát Berzeviczy, amikor az elkövetkező időkben egyre inkább elutasította azt, amit nacionalizmusnak és nemzeti önimádatnak nevezett. A felvilágosodás kozmopolitizmusa és gazdasági mondializmusa a centralizált Habsburg-összbirodalom igenléséhez vezette, ugyanakkor azt akarta hungarizálni, amikor 1817-ben a latin hivatalos nyelv kiterjesztését javasolta a Monarchia egészére.⁶ „Ez az államnyelv az államnemzetet fejezné ki, és előmozdítaná az államnacionalizmust, amelyet előnyben kellene részesíteni a nyelvi nacionalizmussal

szemben, ez az önimádat az államnak és a kormánynak ritkán használ, gyakran árt, és mindig akadály az állam magasabb és nemesebb céljai, valamint az állam által boldogítandó emberiség előtt.” A nemzetiség fogalmát ugyanis nem szabad összekötni a nyelvvel és az eredettel; a nemzetiség államjogi fogalom. „A kormányzat, a közigazgatás egysége a szokások, a törvények és a gondolkodás egyformaságához vezet és ez teszi a különböző népeket államnemzetté, még akkor is, ha különböző nyelveken beszélnek; és ezzel a nemzetiséggel beérhetjük, mivel az eredetét elvesztettük.” Hiszen az európai nemzetek és népek korábbi nemzetek és népek összeolvadásából születtek.⁷

Berzeviczyben egy magyar II. József veszett el. Ezt tanúsítja „Magyarország panorámája” című 1817-es – a puccs reményében készült – összefoglaló műve. „Ha Magyarországnak – fejtegette – koncentrált kormányzata lett volna, ha a privilegizált rendek túlereje nem nyomta le volna oly mélyen a parasztságot, ha a tomboló vallásháborúk nem vetették volna annyira vissza, akkor a magyar birodalom a Dunától délre a Fekete- és a Földközi-tengerig minden országot bekebelezett volna, és hatalmát Európára, Ázsiára és Afrikára kiterjesztette volna.”⁸

Csaplovics János (1780–1847), a konzervatívok szellemes ágához tartozott. Paradoxonjaival bosszantotta a felvilágosodás és a liberalizmus híveit éppen úgy, mint a nemességellenes bécsi udvari politikát, és olykor az egész világot. Ma is a történész nem tudja, hogy mennyire vesse el, vagy mennyire értsen egyet azzal, amit 1839-ben írt: „Butaság, gazemberség, ez két tárgy, mit a történetek lapjain minden nyomon találunk; s míg egy becsületes, egyenes, szeretetreméltó karakterre bukkanunk, addig az alacsonyásnak és semmirevalóságunk egész óceánján undorodva kell keresztül vergődnünk. Minden ország külön történetei ezt bizonyítják. // Ezen okokból, nekem legalább, minden történetírás fölötté unalmas és kellemetlen.”⁹ Aki így írt, az mégis inkább a múltban érezte jól magát, mintsem a jelenben és a jövőben.

Tőle származik a szállóige: „Magyarország Európa kicsinyben.”¹⁰ Számára is az Ungar (=Unger) az ország bármelyik lakosa nemzeti különbség nélkül, ugyanakkor a fő nemzet (Hauptnation): a magyar, de mindenki úgy beszélhet, ahogy akar, és ahogy magát a legkönnyebben kifejezheti.¹¹ A politikai karrier nyelve természetesen a latin. Jogi munkáit latinul is írta Csaplovics, de szimbolikus tény az, hogy gazdasági értekezése a méhészetéről csak egyszer, 1814-ben jelent meg latinul, németül többször és emellett magyarul és csehül. Csaplovics nem volt teoretikus elme, ezért tanulságos az a küszködése a fogalmakkal, amelyekkel kora társadalmi és etnikai viszonyait jellemezni próbálta. A magyar néprajz is alapítójának tartja, és természetesen az alapító atyának kijáró bírálattal illeti. Számunkra, amit írt, kordokumentum. Ugyanakkor látni kell, és a későbbiekben jelzem is, hogy milyen közönséghez próbált szólni és milyen politikai szenvedélyek vezették.

1822-ben a magyar sajtóban így csoportosította az ország lakóit „eredetekre és nyelvekre tekintve”: „Magyarok (Hungari) kiknek számok negyedfélmilliónál erősebb, a politice uralkodó törzsök, a fő nemzet, s nem egyezem meg azokkal, akik négy fő népet keresnek Magyarországnak, tudniillik magyarokat, szlávokat, németeket és oláhokat, holott csak egyetlen vagyon, és csak népbeli tekintetben vagyon több. Legalább politikai értelemben kénytelenek a többiek mellelleges népek nevével megelégedni.”¹² Ami a magyar nyelv jellemzését illeti, úgy véli, hogy 1790-ig valamennyi nyelv csak „incognito tartotta fenn magát az országban”, viszont „azóta napról napra jobban terjed és erősödik”. Herder szerinte rossz prófétának bizonyult, amikor a magyar nyelv eltűnését jóslgatta, feltehetően annak alapján, amit II. József „ezen nyelv kiszorítására tett”. Mint tudjuk, a császár- király a latin helyett a németet tette hivatalos nyelvvé. „De nekem úgy tetszik mintha az éles eszű férfiú az emberi természetet e részben egy kevéssé elesmérte volna. A népeket el- és általolvasztani csak az idő munkája, korántsem az erőszaké. És senki sem használt annyit – ámbár akaratján kívül – a magyar nyelv felelevenítésére, mint ugyan azon József császár.” Hiszen – tudjuk –

ezután bontakozott ki az a törekvés, hogy a magyar nyelvet hivatalossá tegyék. Csaplovics, mivel a latin híve volt, nem ezt hangsúlyozta, hanem „azon előmeneteleket, melyeket a magyar nyelv 1791-től tett”, és megígérte, hogy nagy etnográfiai munkájában beszámol erről.¹³ Ezt nem igazán tette meg, mert közben egyre inkább szembe fordult a magyar nemzeti törekvésekkel, és a cenzúra is keményen akadályozta. Az 1829-ben megjelent etnográfiai munkája a hungarus tudat legnagyobb dokumentuma. Nem program, mint Berzeviczy alkotmányterve, hanem alkotmányvédő állapotrajz. Nemzet és nép (Volk, populus) Csaplovicsnál a katolikus magas klérus, az arisztokrácia, a nemesség és a szabad királyi városok polgárai, a nem nemes a plebshez (Pöbel) tartozik és mellettük valamiféle harmadik rendként – bár e kifejezést gondosan nem használja – ott áll a „középosztály”, amelynek tagjai a honoratiorok: papok, orvosok, tanárok, bérlők, szabad emberek.¹⁴ 1829-ben gondosan nem írt fő nemzetről és mellelges népekről. Herder magyarokra vonatkozó jóslatát változatlanul elvetette. A Józsefről szóló mondatot viszont kivette vagy ő vagy a cenzúra, *** így amit az éles eszű férfiről mondott már Herderre vonatkozott, és a magyar nyelv haladását, valamint a magyarság számbeli gyarapodását szintén hangsúlyozta, akár csak a szlovákokét. Az asszimiláció bizonyos mechanizmusaira is jól rávilágított.

Csaplovicsnál a nemzetet II. József ébresztette fel mély álmából, és ő teremtette meg a nemzet egységét is, mert korábban felekezeti viszályok kötötték le a nép figyelmét, de a „nagy császár a kedélyeknek más foglalatosságot kínált”: a felekezetek megbékéltek, a gazdaság nekilendült, a népet összeírták, a földeket felmérték. Csakhogy kiderült az is, amit a cenzor kihúzott: „...az emberiség nem szereti a jó téteményeket, amelyeket rákényszerítenek,” és „a nemzeti érzelm” olyan „lendülettel” tört fel, mint a rugó, amelyet leszorítanak, majd nyomás alul szabadul.¹⁵

Ócsai Balogh Péter, akitől Palacky ódával búcsúzott a magyar nyelv híve volt, de a társadalmi szerződésről latinul értekezett. A majdnem négy évtized távolából visszatekintő Csaplovics pedig egységes nemzeti jellemet jelenített meg, egységes „nemzetiségről” és „nemzeti életről” (die Nationalität und das Nationalleben) értekezett, melyhez fogható csak Angliában tapasztalt. „Ez a jelenség a szabad alkotmány és a ráépülő nemzeti szokások természetes következménye, amelyben a nemzeti erkölcs (Nationalsinn) jellegzetes sajátosságai mindenütt megmutatkoznak.” Ilyen a koronázás.

És ezt éppen az ugyancsak szlovák Ján Molnár „híres” – II. Lipót megrendelésére írt nemességellenes – broszúrájával¹⁶ szemben vette védelmébe. Igaz, a cenzor kihúzta Csaplovics eszmefuttatását, mert nem tetszett neki, hogy a csehek magatartását saját koronájukkal szemben, azt, hogy nem akarják Prágában tartani egyszerűen így minősítette: Servitus bohemica! Azt sem engedte a cenzor megjelenni, hogy „A koronázás a legfontosabb nemzeti cselekedet, mert általa az egész birodalom az egész nép fejedelme iránt a királyhoz és a nemzethez méltó módon fejezi ki tiszteletét.”¹⁷ És „botorok és vakok nem ismerik fel egy ilyen aktusnak a jelentőségét.”¹⁸ Amikor Csaplovics János gunyorosan szóvá tette, hogy az udvari reformerek azt akarják, hogy a nemesség fizessen, és ne törődjön semmivel, és mindezt akkor, amikor egész Európában alkotmányra vágnak, és közben azt kiabálják, hogy a magyar alkotmány nem felel meg a korszellemnek, akkor a cenzor vörös plajbásza irgalmatlanul végigszaladt ezeken a fejtegetéseken.¹⁹

Berzeviczy liberalisztikus radikalizmusa és Csaplovics konzervativizmusa között foglal helyet a felvilágosodás utolsó nagy túlélője: Rummy Károly György, ő volt kora egyik olyan legcsúnyább írású literátora, aki egyben a legtöbbet írt, mindenről, ami csak eszébe jutott. Debrecenben és Göttingában szívta magába a felvilágosodást, és a hazai viszonyok közé nehezen illeszkedett már vissza, igazi – egykori kifejezéssel élve – országfutó tanár lett, akinek egy-egy elszólása miatt egyik iskolából (Igló, Sopron, Pozsony, Keszthely, Karlóca) a másikba kellett vándorolnia, amíg aztán 1825-ben nem tért át a katolikus vallásra, hogy aztán

Rudnay Gyula védőszárnyai alatt húzza meg magát az esztergomi teológián. Élete vége felé már kissé groteszk figurává torzult az egykori nonkonformista göttingai diák, aki úgy élte túl önmagát, hogy a hungarus tudatból is sok mindent éltetett. Harcos egyéniség volt, kissé összeférhetetlen is. Az 1800-as években a magyar irodalmat népszerűsítette a német sajtóban, olyan cikkeket helyezett el Németországban, amelyek itthon nem jelenhettek volna meg, ugyanakkor óvatosan együttműködött a titkosrendőrséggel is. Némi politikai hátszéllel, de mély meggyőződéssel is fordult szembe a magyarosodás szorgalmazásával, és ha támadás érte, érdekesen vallott nyelvi és nemzeti kötődéseiről.

Amikor például Vörösmarty Mihály gyilkos epigrammát írt arról, hogy semmilyen nyelven nem tud, akkor 1834-ben megírta Horvát Istvánnak, pontosabban a *Tudományos Gyűjteménynek*, hogy anyanyelve német, bár „vajha magyar volna, mivel eleim magyarok magyarok voltak,” „tótul” azért sem gondolkodhat, mert Késmárkon tanult meg egy kicsit szlovákul iskolatársaitól, Debrecenben viszont magyarul.²⁰ (Természetjogi nézetei Lengyel József, a debreceni kollégiumból elűzött kantiánus professzor nézeteihez kapcsolódtak.²¹) Amikor a '30-as években azzal vádolták, hogy ő írt egy bizonyos magyar- és magyarosítás ellenes broszúrát,²² akkor úgy vallott, hogy „én nem vagyok tót, hanem Vasvár megyei magyar nemes famíliából származott, a szepességi *németek* közt született magyar, akinek ereiben magyar vér foly, jóllehet anyanyelvem történet által a német, nem pedig a magyar”. Egyébként: „A magyar nemzeti nyelvnek előterjesztését egész Magyarországon szívemből óhajtom, de jó s illendő módon, s minden kényszerítés nélkül, és így, hogy a Magyarországon lakó más népek, p. o. a tótok, németek, sat. nyelvei ne törültsenek el, hanem mint anyanyelvek a családokban maradjanak, mert minden jó ember az anyanyelvét szereti s becsüli”. És külön hangsúlyozta, hogy egyetért a szerzővel: minden nép csak önmaga erejéből, saját nyelvén juthat el a nemzeti műveltség fokára.²³

Egyébként nem véletlen, hogy Rummy élesen elmarasztalta az említett broszúrában az ún. aposztatákról szóló részt, a szerző – Samuel Hojč – ugyanis az elmagyarosodott szlávokban látta a főellenséget. Ez a mozzanat pedig a szlovák nacionalizmus egyik jellemző vonása lett. (A sors iróniája, hogy 1848-ban Hojč szembefordult a szlovák nacionalizmussal, fia – Hoitsy Pál – pedig a magyar imperializmus szorgalmazója lett.) Amikor Rummy a méltányosságot hangsúlyozta, a szláv nacionalizmusok felé is vágott. Mert miközben jó személyes kapcsolatai voltak nemzeti elkötelezettségű szerb és szlovák értelmiségiekkel, tudta, hogy a nyilvánosságnak szánt szép szavak mögött van egy másik világ: az etno-nacionalista fantáziálása. Egyik honfitársa például még 1822-ben arról értesítette, hogy a pesti lutheránus iskolájukba nem engednek be szlávot, hiszen olyasmiről beszélnek, hogy 50 év múlva Magyarország szláv lesz, sőt ezen munkálkodnak csendes lépésekkel, és ha ezek nem vezetnek sikerre, akkor erővel próbálkoznak.²⁴ Az ilyen hírek és hiedelmek nem egyszerűen a nemzeti szenvedélyekre utalnak, hanem arra is, hogy milyen szenvedélyek húzódhattak meg az ártatlannak tetsző nyílt viták mögött. Rummy például mérsékletre is akart inteni, amikor a bécsi sajtóban Csaplovicsnak a szlovák nyelv térhódításáról szóló tudósítását, azt, hogy szerinte a németek szlovákul tanulnak és tudnak, túlzásnak minősítette.²⁵ (Csaplovics nagy munkájából a cenzor ki is húzta azt a részt, hogy azért tanulnak szívesen szlovákul az idegenek, mert a szlovákok hibáikat nem gúnyolják, mint a magyarok és a németek, hanem inkább jóindulatúan kijavítják a rosszul beszélőt.²⁶)

Rumynál is – politikai helyezkedéstől függetlenül megfigyelhető – a hungarus tudat magyarosodása, magyar nyelv iránti szeretét is jelezte: „A magyar nyelv valóban, majd mint a latin (?) felséges, szép és kellemes, sokkal szebb, felségesebb s kellemesb a német nyelvnél, de határai a magyar literatúrának és nyelvnek szűkebbek, mint voltak a latin nyelv határai.”²⁷ Ugyanakkor Rummy már korábban is felháborodott a szlávellenes megnyilvánulásokon. Például azon, hogy Thaisz András *Tudományos Gyűjteményben* megjelent cikke szerint „amitől Magyarországnak s magának az uralkodásnak is félnie kell, az a tót nyelv.”²⁸ Rummy szerint az ilyen megnyilvánulások csak a nemzeti gyűlölködést táplálják,

holott „az egykor a magyarok által legyőzött Nagymorva Birodalom maradékainak, mint szláv népnek (akik a magyarokkal, németekkel stb. együtt teszik ki a hungarus össznemzetet [a német eredetiben: ungrische Gesammt-Nation]) kétségtelen joguk van anyanyelvüket és szláv irodalmukat szeretni”²⁹ — írta 1825 végén éppen a magyarosodást szorgalmazó Mednyánszky Alajosnak. Amikor pedig a „magyarománia” kifejezés miatt védekeznie kellett, akkor külön hangsúlyozta, hogy nem a magyar nyelv barátait nevezte magyarománoknak, „hanem csak ama túlzó magyar írókat, kik azokat, kik nem magyarul, hanem németül írnak vagy költenek, mint rossz hazafiakat kárhoztattak, s azon magyarosított írókat, kik az anyanyelvüket megvetik, s a német s tót hazánk fiait üldözik, mint boldogult Thaisz, s még azokat, kik az el nem fogult magyarokat tótoknak szidalmazták, mint engemet valaki a Kritikai lapokban.”³⁰ Közben a viták hevében Rummy szóhasználata is egyre világosabb és pontosabb lett. A magyar nem honni nyelv „A honni nyelv (lingua patria) mint az anyanyelv egy vagy más országban többféle lehet”. Mert: „A nép (populus, gens) és nemzet (natio) szók között is különbség van. Magyarországon sok nép lakik, de csak egy a magyarországi nemzet (natio hungara). Mikor pedig valamely honi nyelv, mint p. o. a magyar, status vagy országnyelvvé felemeltetett, akkor ezt nemzeti nyelvnek lehet mondani. Tehát a magyar nyelv most kétség kívül országnyelv, de nem kirekesztő honi nyelv!”³¹

A hungarus tudatot az idő=történelem csinálta, és az is számolta fel, ugyanakkor az is éltette tovább egyes elemeit. Hívei méltán hivatkozhattak Szent István király intelmeire. A homogén nemzet eszmény hívei, a magyar liberálisok pedig okkal kárhoztatták. Paradox módon éppen a szepességi német értelmiségiek és tanárok kezdték kárhoztatni Istvánt, mert eltérítette a magyarságot és az országot a keleti kereszténységtől, amely jobban megfelelt volna a lakosság szabadosságának és a latin helyett az anyanyelv érvényesülhetett volna. De ez inkább szellemi játék, a homogenizáció nosztalgija. Homogén nemzeti keretekben vélelmeztek a polgári átalakulást, a modern szabadságjogok biztosítását, a modern individualizmus kibontakozásának lehetőségét, egyszerűen a modern demokratikus kultúrát.

A hungarus tudat színes és különböző árnyalatokban gazdag eszmevilág. Hordozói politikai magatartása is – olykor homlokegyenest – eltér egymástól. Klasszikus földje Felső-Magyarország, de él Erdélyben és a Délvidéken is. Még erdélyi román is tett hungarus tudatra valló kijelentést, bár az erdélyi román nemzeti mozgalom az önálló Erdélyhez egészen az 1900-as évekig azért ragaszkodott, mert a nemzetté válás feltételei kedvezőbbnek tüntek, mint Magyarországon, hiszen Erdélyben már volt három törvényes nemzet és ezzel mintegy legitimálták a román nemzet elismerését célzó követelést.

A hungarus-tudatban a különböző etnikumok számára a közös nevező a nemzetek fölötti nemzeti méltányosságra való törekvés egy történelmi államalakulat keretében, ugyanakkor ez a tudatforma egyre inkább nacionalizálódott, aszerint, hogy a politikai érdekek és helyzetmegítélés mit kívánt, nem is beszélve az olykor fellobbanó és elhatalmasodó gyűlölködésekről. Nem egyszerűen a magyar nacionalizmus verte szét a hungarus tudatot, hanem általában a nacionalizmus elhatalmasodása, a polgári-nemzeti átalakulás. Kétségtelen, hogy a magyar nacionalizmus kezdeményező szerepet játszott, és sok vonatkozásban példaként szolgált. Viszont paradox módon a magyar nacionalizmus éltetett a hungarus-tudatból a legtöbbet a politikai gyakorlatban. A hungarus-tudat, pontosabban annak egyik vonulata – mint állampolgári tudat, mint a közös haza iránti lojalitás – belesimult a magyar nemzeti tudatba, ha az alkotmányvédelem és a demokratikus korszak hatotta át. Ezért magyarosodott el rohamosan a felvidéki német polgárság. 1848-ban ezért is tartottak ki a magyar szabadságharcban nem magyarok — egészen a vérpadig.

1849-ben a magyar nacionalisták pedig le tudták mondani az egy és oszthatatlan nemzet igényéről, és országgyűlési határozatban elismerték a nem magyar nemzetiségek szabad nemzeti fejlődéshez való jogát. Ezt először 1849 júliusában Kossuth Lajos érvényesítette a román emigránsokkal kötött államszerződés jellegű „Kibékülési terv”-ben.

Ennek jegyében született a törvényerejű nemzetiségi dekrétum, amelyet Szemere Bertalan öntött végső formába, és fogadtatott el az országgyűléssel. Ehhez igazodott az 1868-as Deák-féle nemzetiségi törvény is, amely az egységes politikai nemzet fogalmával a hungarus-tudatra is akart építeni, miközben ezzel kevésbé elfogadható lett a nem magyarok számára, mint az 1849-es dekrétum, amely a „magyar birodalom területén lakó minden népiségek nemzeti szabad kifejlésé”-nek biztosítékairól szól.

Ha ezeknek az alapdokumentumoknak az előképeit keressük, akkor azt paradox módon éppen a hungarusok megnyilvánulásaiban találjuk.

¹ Marczali Henrik: Berzeviczy Gergely államiratai. *Budapesti Szemle*, 1907 132.k. 370.sz. 47., 53.

² *A magyar jakobinusok iratai. III.*, 331.

³ *Berzeviczy Gergely élete és művei*, 160.

⁴ MTAKK, M. Irod. Lev. 4-21. Berzeviczy levele Rummy Károly Györgynek, Lomnic, 1806. febr. 10.

⁵ A körlevélre az országos nyilvánosság előtt Rummy Károly hívta fel a figyelmet: Berzeviczy Gergelynek ítélete a Magyar nemzeti nyelvnek fenntartása, elterjedése és kimívelése szükségéről. *Hasznos multságok*, 1832. II. 395. Rummy cáfolni akarta,

Rummy szerint „Berzeviczy Gergely csak azért adta ki könyveit és számos értekezéseit német és deák, nem pedig magyar nyelven, mivel, mint én is, ki a Szepességben születvén s lakván, nem tökéletesen beszélt és írt magyarul, s mivel nemcsak a magyarok, hanem a németek és tótok közt is kívánt olvasókra találni”.

„egyetlen egy magyar munkácskájában,”

A körlevelet 1808-ra datálta, valójában 1807-ből való, mint ezt Cházár András ráírta az ő hagyatékában fennmaradt példányra. *Evangélikus Levéltár*, AGE, III. e. 306. 118. v.

⁶ Gregor von Berzeviczy: Etwas über Nazionen und Sprachen. *Archiv*, 1817. jún. 60–11. 287–289. A cikk fogalmazványainak lelőhelye: MOL, P 53 130. cs. 128. sz.

⁷ MOL, P 53. 129. cs. 94. t. 4/v.

⁸ Csaplovics: Kétségek a történetírás felől. *Századunk*, 1839. jan. 10. 3.sz. 23.

⁹ Kósa László: A „Kis-Európa”-gondolat a magyar néprajzban. *A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig*. Szerk. Szegedy-Maszák Mihály, Veres András. Bp., 2007. 107–118.

¹⁰ Joh. V. Csaplovicz: Das Königreich Ungern ist Europa in Kleinen. *Erneuerte vaterländische Blätter*, 1820. dec. 23. 103. sz.

¹¹ TGy 52

¹² TGy 59

¹³ II.145.

¹⁴ I. 254.

¹⁵ *Politisch-kirchliches Manch-Hermaeon*. [Wien, 1790.]

¹⁶ Der Akt der Krönung ist der wichtigste Nationalhandlung, weil dadurch das ganze Reich seine Verehrung gegen das Oberhaupt des gesammten Volkes auf eine feierliche, des Königs u. der Nation würdige Art ausspricht.

¹⁷

¹⁸ Johann Csaplovics: *Gemälde von Ungarn. II.* Pesth, 1829. 136. OSZKK, Quart. Germ. 1375. Csaplovics az 1830-as évek derekán ebbe a kötetbe beírta a cenzor által töröl részeket.

¹⁹ OSZKK, Oct. Hung. 240. Rummy Károly György: Kinyilatkoztatás. 22–25.

²⁰ Körösy László: *Rummy*, 119.

²¹ H [Samuel Hojč]: *Sollen wir Magyaren werden?* Karlstadt, 1833.

²² OSZKK, Oct. Hung. 240. Rummy Károly György „Sollen wir Magyaren werden?” könyvecské szerzőjének némely hibás állításainak megcáfolása. 33–34.

²³ MTAKK, 4-rét-16. Johann Samuel Liedemann level Rummy Károly Györgynek, 1822. nov. 3.

²⁴ Szögi: *Rummy*, 49.

²⁵ Johann Csaplovics: *Gemälde von Ungarn. I.* Pesth, 1829. 223. OSZKK, Quart. Germ. 1375.

²⁶ Rummy Károly: A magyar hazafi, egri érsek Pyrker László, mint német költőnek s írónak védelmezése, Cicero szavaival a kritikai lapok ellen. *Hasznos multságok*, 1833. I. jún. 15. sz. 378.

²⁷ Thaisz András, Trattner Mátyás: Jelentés a Tudományos Gyűjteménynek 1826-dik esztendei folytatásáról. *Tudományos Gyűjtemény*, 1825. XI. 124.

²⁸ OSZKK, Levelestár, Rummy Károly György levele Mednyánszky Alajosnak, Bécs, 1825. dec. 20.

²⁹ Rummy Károly: Ellentmondás. *Atheneum*, 1841. ápr. 22. 48. sz. 767.

³¹ Romy Károly: Tanuló ifjak játékszíni gyakorlása Esztergomban. *Hasznos mulatságok*, 1833. II. aug. 7. 11. sz. 84.